

Erç  
Taran dı

163460



İSLÂM TARİH, SANAT VE KÜLTÜR ARAŞTIRMA MERKEZİ  
(IRCICA)

|   |               |
|---|---------------|
| Türkiye Diyanet Vakfı<br>İslâm Araştırmaları Merkezi<br>Kütüphanesi |               |
| Dem. No:  | 163460        |
| Tas. No:  | 949.6<br>BALİ |

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ  
II. MİLLETLERARASI SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ  
Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003

İstanbul, 2006

İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi; No. 14

ISBN 92-9063-152-X (Türkçe tebliğler)  
ISBN 92-9063-151-1 (İngilizce tebliğler)  
ISBN 92-9063-153-8 (Arnavutça tebliğler)  
ISBN 92-9063-154-6 (Takım)

İslâm Konferansı Teşkilâtı  
İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)  
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü  
34349, Beşiktaş, İstanbul-Türkiye

Tel: +90 212 259 17 42  
Faks: +90 212 258 43 65  
E-posta: ircica@ircica.org  
Web sitesi: www.ircica.org

© 2006 IRCICA

Önsöz: Halit Eren

Yayına Hazırlayan: Ali Çaksu

Baskı: Birmat Matbaacılık Ltd. Şti, İstanbul

### IRCICA Kütüphanesi Katalog bilgileri

Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu (2.: 4-7  
Aralık 2003: Tiran)

Balkanlar'da İslâm medeniyeti II. milletlerarası sempozyumu  
tebliğleri / editör Ali Çaksu; önsöz Halit Eren.- İstanbul: İslâm Tarih,  
Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2006.

xii, 541 s.: res. (çoğu rnk.), hrt., plan; 24 sm.- (İslâm medeniyeti  
tarihi kaynak ve incelemeleri dizisi; no.14)

Dipnot var.

ISBN 92-9063-152-X (Türkçe tebliğler) ISBN 92-9063-154-6  
(Takım)

1. Medeniyet, İslâm--Balkan Ülkeleri--Kongreler. 2. Medeniyet,  
Türk--Balkan Ülkeleri--Kongreler. I. Çaksu, Ali. II. Eren, Halit. III.  
k.a. IV. Seri.  
949--dos21

## OSMANLI DÖNEMİNDE İLBASAN'DA TASAVVUFÎ HAYAT, TEKKE VE ZÂVİYELER

Yusuf KÜÇÜKDAĞ\*

Arnavutluk'un ortasında yer alan İlbasan, Osmanlılar'ın Balkanlar'da kurdukları şehirlerin en önemlilerinden biridir. İskender Bey başkanlığında isyan eden Arnavutlar'ın kontrol altına alınması için Fâtih Sultan Mehmed, 870 H/1466 M yılında bugünkü İlbasan'ın bulunduğu yere bir kale yaptırmış;<sup>1</sup> bu sayede Arnavutluk kısa süre içinde itaat altına alınmıştır.<sup>2</sup>

İlbasan, bir Türk kalesi olarak inşa edilip<sup>3</sup> kentte can güvenliği sağlanınca, Osmanlı topraklarının değişik yerlerinden “ehl-i İslâm” buraya gelip yerleşmeye başladı.<sup>4</sup> Kısa sürede gelişme gösteren İlbasan,<sup>5</sup> Balkanlar'da Osmanlı Devleti'nin darphanesi dahi bulunan en önemli kentlerinden biri haline geldi.<sup>6</sup>

Osmanlılar, hem İlbasan'a bir Türk kenti hüviyeti kazandırmak, hem de Arnavutluk halkını İslâm'a ısındırmak düşüncesiyle bu kentte kendi sosyal ve kültürel yapılarına uygun bir biçimde yapılanmaya gitmiş, daha kalenin bâni-

\* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

<sup>1</sup> Âşık Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1332, s. 169. Lütfi Paşa, *Tevârih-i Al-i Osman*, İstanbul 1341, s. 186-187 ve Kemâl, *Selâtin-Nâme*, (Haz. Necdet Öztürk), Ankara 2001, s. 175'te aynı tarihi vermektedirler. Solak-zâde, *Târih*, (Haz. Vahid Çabuk ), I., Ankara 1989, s. 315 ve Anonim, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992, s. 115'te 871 H tarihini göstermektedirler. Kalenin inşa kitâbesinde 870 H tarihi bulunmaktadır (Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimârisinde Fâtih Devri, 855-886 (1451-1481)*, III., İstanbul 1973, s. 288-289). O halde ilk üç kronikte verilen bilgiyi doğru kabul etmek gerekir.

<sup>2</sup> Tursun Bey, *Tarih-i Ebul Feth*, (Haz. Ahmet Tezbaşar), Tercüman 1001 Temel Eser, no. 21, s. 122-125.

<sup>3</sup> Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul 2001, s. 132.

<sup>4</sup> Tursun Bey, *aynı eser*, s. 121.

<sup>5</sup> Machiel Kiel, “İlbasan”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, (Kısaltma: *DİA*), XXII., İstanbul 2000, s. 79-80.

<sup>6</sup> Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Haz. Orhan Şaik Gökyay), I., İstanbul 1996, s. 258.

si Fâtih Sultan Mehmed zamanından itibaren İslâmî kurumlar oluşturulmaya başlanmıştır<sup>7</sup>.

İlbasan, özellikle Türk mutasavvıflarının çalışmalarıyla İslâmî kültür ortamında yerini almış; mahallelerin birçoğuna buraya müritleriyle birlikte gelip yerleştikleri anlaşılan şeyhlerin adları verilmiştir. Osmanlı döneminde mutasavvıf veya tarikat adıyla anılan mahalleler şunlardır: Kalenderîye<sup>8</sup>, Baba Geda<sup>9</sup>, Sûfiyûn<sup>10</sup>. Evliya Çelebi burası için “*dervişlerin toplandığı mamur eski bir şehirdir*” diyerek<sup>11</sup> İlbasan'da şehirli bir toplumun oluşmasında tasavvufun oynadığı rolü vurgulamıştır. İlbasan halkı, tasavvufi akımların etkisi ile yumuşak başlı ve uyumlu hale gelmiş, idare ile bütünleşmiştir. Evliya Çelebi, bu durumu “*bütün reâyâ ve berâyâları saygılı ve idâreye bağlıdır*”<sup>12</sup> sözüyle anlatmıştır.

Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu tasavvuf ortamının İslâmiyet'te çok önem verilen cömertlik anlayışının İlbasan halkı arasında yayılmasını sağladığı da görülmektedir. Evliya Çelebi, İlbasanlılar'ın misafiri sevdiklerini ve yemek yedirmekten zevk aldıklarını vurgulamaktadır<sup>13</sup>. İlbasan'da bulunan üç adet tekkeye bağlı imârette sabah ve akşam, fakir-zengin, genç-ihtiyar olduğuna bakılmaksızın isteyen herkese yemek verilmesinin<sup>14</sup>, halkın sehavet duygusunu geliştirmede örnek olduğu anlaşılmaktadır. İlbasanlılar, yukarıda kısaca değinilen özelliklerini uzun süre korumuştur. Aşağıda Osmanlı döneminde İlbasan kentinde tasavvufi hayat üzerinde durulduktan sonra, tekke ve zâviyelerle türbe ve ziyaretgâhlar ayrı başlıklar altında incelenecektir.

## I. OSMANLI DÖNEMİNDE İLBASAN'DA TASAVVUFÎ HAYAT

İlbasan kentinin kuruluşu, Osmanlı Devleti'nde geleneksel Osmanlı tasavvuf anlayışına aykırı bir sürecin başladığı döneme rastlamaktadır. XV. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı toplumunu tasavvuf yolu ile yanına çekerek öncelikle Anadolu ile Irak ve Suriye'yi eline geçirmek isteyen Safevîye tarikatı şeyhi Şah İsmail'in XVI. yüzyılın ilk yılında Azerbaycan'da Safevî Devleti'ni kurma-

<sup>7</sup> Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII., İstanbul 1928, s. 718.

<sup>8</sup> Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defter (Kısaltma: VAD), no. 1185, s. 110; no. 1198, s. 2.

<sup>9</sup> VAD. no. 1185, s. 95.

<sup>10</sup> VAD. no. 1195, s. 5. Bazı belgelerde Sûfiyân olarak da geçmektedir. VAD. no. 1208, s. 24.

<sup>11</sup> *Seyahatnâme*, VIII., s. 727.

<sup>12</sup> *Seyahatnâme*, VIII., s. 718.

<sup>13</sup> *Seyahatnâme*, VIII., s. 720.

<sup>14</sup> *Seyahatnâme*, VIII., s. 722.

sı, Osmanlı Devleti'ni birtakım önlemler almaya zorlamış;<sup>15</sup> devlet tasavvufa yeniden şekil verme yönüne gitmiştir. Bu çerçevede halka inerek Safevîye tarikatının etkilerini bertaraf etmek için kaynağı Safevîye ile aynı fakat Osmanlı tasavvuf anlayışına sahip çıkan Halvetîye tarikatının ülkede yayılması sağlanmıştır<sup>16</sup>. Osmanlı aydınlarının Safevîye'ye meyletmesini engellemek maksadıyla da, Mevlevîlik kontrol altına alınmış ve bu tarikatın tekkeleri olan Mevlevîhâneler'in Osmanlı şehirlerinde kurulmasına hız verilmiştir<sup>17</sup>.

İlbasan, XV. yüzyılın ikinci yarısında yeni kurulmuş bir Osmanlı kenti olarak, devletin bir nevi Safevîye tarikatına karşı yapılanma siyasetinin uygulandığı yer olmuştur. Bu nedenle İlbasan'da Rafîzî adı verilen Safevîye müntesiplerine kesinlikle fırsat verilmemiştir. Hattâ XV. yüzyıl sonlarında, Safevîye'nin etkisinde kalmasını engellemek maksadıyla, II. Bâyezid'in kontrol altında tuttuğu Balkanlar'da oldukça yaygın olmasına rağmen<sup>18</sup> Bektaşîlik'in bile İlbasan'da teşkilâtlanmasına imkân tanınmamıştır. Bununla birlikte münferit de olsa devletin Sünnî yapılanmasına aykırı davranışlar, İlbasan ve çevresinden çıkmış; ancak devlet bunları kadıları aracılığıyla izlemiş, şehir halkını etkilemelerini önlemiştir.<sup>19</sup> Aynı hassasiyetin XIX. yüzyılın başlarına kadar sürdüğü belgelerden anlaşılmaktadır. Özellikle Bektaşîye'nin kaldırılmasından sonra devlet, Rafîzî olanların tekkelerde şeyh olmaması için sıkı önlemler almıştır.<sup>20</sup>

## 1. Bayramîye

Bayramîye, bilindiği üzere 832 H/1429 M'de vefat ettiği bilinen Hacı Bayram-ı Veli'nin kurduğu tarikat olup merkezi Ankara idi.<sup>21</sup>

İlbasan Kalesi'nin inşasından hemen sonra şehirde faaliyette bulunan ilk tarikatın Bayramîye olduğu anlaşılmaktadır. Ölüm tarihi 906 H/1500 M olan

<sup>15</sup> Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şifleştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri", *Osmanlı*, I., Ankara 1999, s. 269-288.

<sup>16</sup> Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Şi'î Propagandacılarına Halvetiyye ile Karşı Koyma Politikası", *XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara, 4-8 Ekim 1999*, III/I., Ankara 2002, s. 435-444.

<sup>17</sup> Yusuf Küçükdağ, "Antep Mevlevîhânesi ve Vakfiyeleri", *Osmanlı Döneminde Gaziatep Sempozyumu*, (22 Ekim 1999), Gaziantep 2000, s. 211-212.

<sup>18</sup> Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süflilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara 1992, s. 186, 213; aynı yazar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, İstanbul 1998, s. 124.

<sup>19</sup> *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, (Kısaltma: BOA), *Mühimme*, no. 3, sıra: 1468; *Mühimme*, no. 6, sıra: 974.

<sup>20</sup> *BOA.Cevdet Evkaf*, (Kısaltma: CE), no. 1597.

<sup>21</sup> Abdülbâki Gölpinarlı, "Bayramiye", *İA.*, II., s. 423-426; Fuat Bayramoğlu-Nihat Azamat, "Bayramiye", *DİA.*, II., s. 104-107.

Bayramîye meşayihinden Çelebi Şeyh<sup>22</sup> adına İlbasan'da bir zâviyenin bulunması<sup>23</sup> ile Çelebi Efendi Kabri'nin ziyaretgâh olarak Evliya Çelebi tarafından gösterilmesi<sup>24</sup> buna işaret etmektedir.

Bayramîye'nin İlbasan'da ne derece etkili olduğu hakkında elde şimdilik yeterli belge bulunmadığından daha fazla bilgi verilemeyecektir.

## 2. Nakşbendîye

Nakşbendîye, kurucusu Bahaeddin Nakşbend (ö. 791 H/1389 M)'den dolayı bu adı almıştır. İstanbul ve Balkanlar'da yayılması, XV. yüzyılın ikinci yarısında Molla İlahî (ö. 896 H / 1491 M) ile olmuştur<sup>25</sup>.

Nakşbendîye, İlbasan'da yayılan ilk tarikatlardan biridir. Sinan Paşa Hânkahı'nda Emir Sultanların Türbesi'nin bulunması<sup>26</sup>, Molla İlahî'nin halifesi Şemseddin Ahmed Buhârî'ye<sup>27</sup> bağlı dervişlerin burada bulduklarına işaret etmektedir.

Sinan Paşa Hânkahı'nın daha sonra Celvetîler'e verilmesi<sup>28</sup>, Nakşbendîye'nin XVII. yüzyılda İlbasan'da etkili olmadığına işaret etmektedir. Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıl başlarından itibaren Safevîye'ye karşı Halvetîlik'e önem vermesi sonucu Nakşbendîlik bu kentte önemini kaybetmiş olmalıdır.

## 3. Celvetîye

Bayramîye tarikatının kolu olarak Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038 H/1628 M) tarafından kurulan tarikata Celvetîye denmektedir. Halvetîye gibi Celvetîye'nin Safevîye Tarikatı ile temelde yakınlığı bilinmektedir<sup>29</sup>. Bununla birlikte Celvetîye, Osmanlı siyaseti izlemiş bir tarikattır. Bu nedenle Aziz Mahmud Hüdâyî'nin çağdaşı Osmanlı padişahları ile samimi ilişkileri bulunmaktadır<sup>30</sup>.

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Balkanlar'la yakından ilgilendiği kaynaklarda gö-

<sup>22</sup> VAD. no. 1185, s. 102.

<sup>23</sup> Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayii'l-Fudalâ*, I., (Yay. Haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 55; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III., İstanbul 1311-1313, s. 362.

<sup>24</sup> *Seyahatnâme*, VIII., s. 727-728.

<sup>25</sup> Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1997, s. 369-372.

<sup>26</sup> Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII., s. 729.

<sup>27</sup> Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, II., İstanbul 1279, s. 534, 587-592.

<sup>28</sup> Evliya Çelebi, *aymî yer*.

<sup>29</sup> Hasan Kâmil Yılmaz, "Celvetiyye", *DİA.*, VII., İstanbul 1993, s. 273-275.

<sup>30</sup> H. Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 1982, s. 37-74.

rülmektedir. İlbasan'da Sinan Paşa Hânkahı, bu nedenle Nakşbendîler'den alınıp Celvetîye dervişlerine tahsis edilmiş olmalıdır.

Celvetîye tarikatının İlbasan'da XIX. yüzyıla kadar varlığını muhafaza ettiği, bu kentte bulunan zâviyelerden anlaşılmaktadır.

#### 4. Halvetîye

Şeyh Ömer Halvetî (ö. 800 H/1397 M)'ye nisbet edildiği için Halvetîye olarak bilinen tarikatın Osmanlı Devleti'nde yayılması Seyyid Yahyâ-yı Şirvanî (ö. 868 H/1463 M)'nin halifeleri kanalıyla, XV. yüzyılın sonlarında olmuştur. Özellikle Çelebi Halife<sup>31</sup>, kurduğu Cemâlî kolu ile bu tarikatı İstanbul ve Balkanlar'da yaymıştır<sup>32</sup>.

Daha önce de değinildiği üzere Safevî tarikatına karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan Halvetîler, Anadolu ve Balkanlar'da örgütlenerek Safevîye'nin yayılmasını engellemeye çalıştılar. Bu nedenle devletin desteğini yanlarına aldılar. İlbasan'da başta Sinan Paşa Hânkahı olmak üzere birçok zâviye Halvetîler'in eline geçti<sup>33</sup>. Ayrıca Bursevî Mehmed Efendi Zâviyesi ile Hacı Hasan Tekkesi ve Yahya Bey Zâviyesi de, aşağıda inceleneceği üzere Halvetîye tarikatına ait tasavvuf yapıları olarak inşa edilmiştir.

#### 5. Kadirîye

Kadirîlik, Abdülkadir Geylânî (ö. 561 H/1165 M)'ye nisbet edilen tarikattır. Kadirîye, Hacı Bayram-ı Veli'nin müridi Eşrefoğlu Rumî tarafından XV. yüzyılda Anadolu'ya getirilmiştir. Kadirîye'yi Anadolu ve Balkanlar'da geniş alanlara XVII. yüzyılda yayan esas İsmail Rûmî (ö. 1041 H/1631 M)'dir. İstanbul Tophane'de onun açtığı tekke Kadirî tarikatının merkezi olarak kullanılmıştır<sup>34</sup>.

Kadirîye, İlbasan'a bağlı Peklin'de güçlü idi<sup>35</sup>. İlbasan'da ortaya çıkması XVIII. yüzyılın son çeyreğindedir. Halvetîye Zâviyesi olan Yahya Bey Zâviyesi, 1787'de Kadirîye'ye geçmiş, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar onların elinde kalmıştır<sup>36</sup>.

<sup>31</sup> Yusuf Küçükdağ, *II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, İstanbul 1995, s. 10-46.

<sup>32</sup> Nathalie Clayer, *Mystiques, Etat et Société*, Leiden 1994.

<sup>33</sup> BOA.CE. no. 18037, 29418.

<sup>34</sup> Nihat Azamat, "Kadirîye", *DİA.*, XXIV., İstanbul 2001, s. 131-136.

<sup>35</sup> BOA.CE. no. 19871.

<sup>36</sup> VAD. no. 1185, s. 103, 114, 116.

Bunun dışında İlbasan'da Kadiriye'nin varlığı söz konusu değildir. Şu halde Kadiriye Tarikatı, Osmanlı döneminde İlbasan'da oldukça zayıftı.

## 6. Mevlevîye

Mevlevîlik, Mevlânâ Celâleddin-i Rumî (1207-1273)'nin fikirleri üzerine bina edilmiş bir tarikat olup merkezi Konya'da Mevlânâ Dergâhı idi<sup>37</sup>.

İlbasan'da bir Mevlevîhâne'nin bulunduğu bilinmektedir<sup>38</sup>. Aşağıda incelenen Ali Dede Zâviye-i Mevlevîyesi, İlbasan'da kaynaklarda bulunduğuna işaret edilen Mevlevî Tekkesi olmalıdır.

İlbasan'da Mevlevîlik, özellikle zenginlerle aydınlar arasında yaygındı. İlbasanlı bir zaimin oğlu olan Derviş Osman Sîneçâk, inanmış bir Mevlevî idi<sup>39</sup>. Yine İlbasan'ın ileri gelen ailelerinden olup nukud vakfı kuran Boyazâde Hüseyin Efendi de Mevlevî idi<sup>40</sup>. İlbasan'da vakıf mütevelliliği yapanlar arasında Mevlevîler'in bulunması<sup>41</sup>, kent merkezinde etkili olduklarını göstermektedir.

## 7. Sadîye

Kurucusu Sadüddin b. Musa Cebbavî (ö. 700 H/1300 M)'den dolayı Sadîye adını almıştır. Sadîye, Selâmîye kolunun kurucusu Abdüsselâm (ö. 1165 H/1752 M) ile XVIII. yüzyılda İstanbul ve Balkanlar'da yayılmıştır<sup>42</sup>.

Sadîye Tarikatı, İlbasan'da XVIII. yüzyıl sonlarında görülmüş olup, ilk zâviye Sadîye hulefâsından Şeyh Yakub Halife tarafından inşa edilmiştir. Aşağıda incelendiği üzere Şeyh Yakub'un İlbasan'da türbesi de vardı.

## 8. Uşşâkiye

Uşşâkiye, Halvetîye tarikatının Ahmedîye şubesinin şeyhlerinden Hasan Hüsameddin Uşşâkî (ö. 1001 H/1593 M) tarafından kurulduğu için bu adı almıştır<sup>43</sup>.

<sup>37</sup> Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sora Mevlevîlik*, İstanbul 1983.

<sup>38</sup> Gölpınarlı, *aynı eser*, s. 335.

<sup>39</sup> Derviş Osman Sîneçâk'ın kardeşi Kara Mustafa Paşa sadrazamlığa kadar yükselmiştir. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, II., İstanbul 131-1313, s. 330-331.

<sup>40</sup> VAD. no. 1208, s. 21.

<sup>41</sup> VAD. no. 1206, s. 17.

<sup>42</sup> Kara, *aynı eser*, s. 297-298.

<sup>43</sup> Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, İstanbul 2001, s. 151-152.



İlbasan'da bu tarikatın zâviyesini açan Şeyh Behram Efendi, İlbasanlı'dır<sup>44</sup>. Aşağıda incelendiği üzere Uşşâkî Tekkesi, XVIII. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. Uşşâkîlik'in de İlbasan'da fazla etkin olmadığı anlaşılmaktadır.

## 9. Bektaşîye

Bektaşîlik, Hacı Bektaş-ı Velî an'aneleri çevresinde XV. yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkmış bir tarikattır. Bektaşîlik, tarikat olarak esas Balım Sultan (ö. 922 H/1516 M) tarafından düzenlenmiştir<sup>45</sup>.

Bektaşîlik, Balkanlar'da yaygın bir tarikattı. Buna karşılık İlbasan'da ortaya çıkması XIX. yüzyıl başlarındadır<sup>46</sup>. İlbasan'da Bektaşî Zâviyesi inşa edilip, şeyhlerinin faaliyette bulunmaya başlamasından sonra İstanbul'a gönderilen şikâyet dilekçeleri üzerine zâviyenin kapatılmasına karar verilmiştir. Bu arada Yeniçeriliğin kaldırılması üzerine zâviye yıkılıp vakıflarına devletçe el konmuştur<sup>47</sup>. Böylece Bektaşîlik, Osmanlı döneminde İlbasan'da varlık göstermemiştir.

Bektaşîlik, Arnavutluk'a yönelik faaliyetleri için 1912'den önce Kalkandelen şehrini merkez olarak kullanıyordu. Bu tarihten sonra İlbasan Bektaşîliğinin merkezi olmuştur<sup>48</sup>.

## II. HÂNKAH, TEKKE VE ZÂVİYELER

İlbasan'da değişik tarikatlara ait yirmi adet hânkah, tekke ve zâviye tespit edilmiştir. Ancak bunlar, belgelere yansıyanlardır. İlbasan kentinde merkezle yazışma yapma ihtiyacı hissetmeden yönetilen zâviyeler de mevcut idi. Evliya Çelebi, İlbasan'da iki çeşit tekkenin bulunduğuna; bunlardan "mahalle tekkesi"nin yirmi adet olduğuna işaret etmiştir. "Tarikat derviş tekkeleri"nden ayrıca bahsetmiş; bunların en ünlü birkaçının adını zikretmiştir<sup>49</sup>. İncelenen tekke ve zâviyelerin bir kısmının bağlı bulunduğu tarikat tespit edilememiştir. Tarikat tekkeleri dışındakiler, herhangi bir tarikatla ilgisi bulunmayan mahalle tekkesi olmalıdır.

İlbasan şehrinde bulunan Osmanlı dönemi hânkah, tekke ve zâviyeleri alfabe-

<sup>44</sup> VAD. no. 623, s. 188.

<sup>45</sup> Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşîlik", *DİA.*, V., İstanbul 1992, s. 373-379.

<sup>46</sup> BOA.CE. no. 8760.

<sup>47</sup> BOA. CE. no. 10764, 19414.

<sup>48</sup> Aleksandre Popovic, *Balkanlarda İslâm*, (Terc. Komisyon), İstanbul 1995, s. 20.

<sup>49</sup> *Seyahatnâme*, VIII., s. 721.

tik sıraya göre aşağıda incelenecektir.

### 1. Ali Dede Zâviye-i Mevlevîyesi

Belgelerde Ali Dede Tekkesi olarak da geçen Ali Dede Zâviye-i Mevlevîyesi, İlbasan'da Muhzır Hüseyin Mahallesi'nde bulunuyordu<sup>50</sup>. Bânisi ile inşa tarihi şimdilik tespit edilememiştir. Evliya Çelebi'de adı geçmediğine göre, XVII. yüzyıldan sonra bina edilmiş olmalıdır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Mevlânâ'nın soyundan Seyyid Mehmed Dede'nin oğlu Ali Dede adlı bir Mevlevî şeyhinin 1210 H/1795 M'de İstanbul'da Kasımpaşa Mevlevîhanesi'nin şeyhliğini yaptığı bilinmektedir<sup>51</sup>. Onun adına bu Mevlevî Zâviyesi açılmış olmalıdır. Öyle ise Ali Dede Zâviye-i Mevlevîyesi'nin XVIII. yüzyılın son çeyreğinde inşa edildiği kabul edilebilir.

Mevlevî Tekkesi olduğu için Ali Dede Zâviye-i Mevlevîyesi'ne atanan şeyhler, icâzetnâmelerini Konya Mevlânâ Âşitânesi'nde seccadenişin olan Çelebi Efendi'den almak zorunda idiler. Nitekim Feyzullah Dede el-Mevlevî, merkeze gönderdiği bir arzuhalle kardeşi eş-Şeyh Ahmed ibn eş-Şeyh İbrahim ibn eş-Şeyh Murad, İlbasan'daki Ali Dede Zâviye-i Mevlevîyesi'nde şeyh iken vefat edince, yerine Çelebi Efendi'den aldığı icâzeti ibraz ederek şeyhliğe atanmasını padişah'tan istemiştir<sup>52</sup>. Ancak bu atamanın gerçekleştiğine dair berat tespit edilememiştir.

### 2. Ayşe Hatun Zâviyesi

Ayşe Hatun Zâviyesi, İlbasan şehrinin Benli Hasan Mahallesi'nde idi. 17 R. evvel 1187/ 8 Haziran 1773 tarihli berât sûretinde "*Merhume Âişe Hatun binâ eylediği zâviye*" denmektedir<sup>53</sup>. Öyle ise zâviye, Ayşe Hatun adlı bir hayırsever kadın tarafından inşa edilmiş; bunun için onun adı ile anılmıştır. Zâviyedâr ve şeyh atamalarına dair XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait belgeler bulunduğuna bakılırsa<sup>54</sup>, bu yüzyılın başlarında inşa edilmiş olmalıdır.

Ayşe Hatun Zâviyesi'nde dervişlerin sürekli kaldığı, bir berât sûretinden anılmaktadır. 5 Ramazan 1172/2 Mayıs 1759'da Benli Hasan Mahallesi'ndeki el-Hâc Hüseyin Camii'nin şeyhi eş-Şeyh İbrahim, caminin yakınında bulunan

<sup>50</sup> VAD. no. 1185, s. 111, 1311-1313, 2 R. âhir 1199/12 Şubat 1785 tarihli berât sûreti.

<sup>51</sup> *Sicill-i Osmanî*, IV., İstanbul 1311-1313, s. 70.

<sup>52</sup> BOA. CE. no. 1486.

<sup>53</sup> VAD. no. 1206, s. 13.

<sup>54</sup> VAD. no. 1185, s. 95, 108.

zâviyenin hüccesinde ikamet ediyordu<sup>55</sup>. Ancak zâviyenin hangi tarıkata tahsis edildiği belirlenememiştir.

### 3. Bedekli Mahmud Efendi Tekkesi

İlbasan'da bulunan ancak mahallesi belirlenemeyen bu tekke Bedekli Mahmud Efendi'nin dervişlerine meşrûta zâviye idi. Tekkenin bânisi tespit edilememiştir. “*Kutbü'l- Ârifîn*” olarak zikredilen Mahmud Efendi'nin büyük bir mutasavvıf olduğu anlaşılmaktadır<sup>56</sup>. Bedekli Mahmud Efendi Tekkesi'ne dair 1120 H/1708 M'de yazışmaların mevcudiyeti, XVIII. yüzyıl sonlarında inşa ettirildiği kanaatini uyandırmaktadır.

Kaynaklarda Mahmud Efendi ile onun adını taşıyan tekkenin hangi tarıkata ait olduğu hakkında şimdilik bir bilgi bulunmamaktadır. Âsitânedeki seccâdenişinin arzıyla buraya “*Hulefâ-yı azîzden*” Mehmed b. Hasan'ın 1120 H/1708 M'de atamasının yapılması<sup>57</sup>, İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Dergâhı'na bağlı, Halvetîye'ye ait bir yapı olduğuna işaret etmektedir.

### 4. Bıçakçı-zâde Mehmed Ağa Zâviyesi

Bıçakçı-zâde Mehmed Ağa Zâviyesi, İlbasan'da Keyvanîye Mahallesi'nde idi. Adından da anlaşılacağı üzere bânisi Bıçakçı-zâde Mehmed Ağa olmalıdır. XVIII. yüzyıl ortalarında buraya şeyh atamaları yapıldığına bakılırsa<sup>58</sup>, bu yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş olmalıdır.

### 5. Bursevî Mehmed Efendi Zâviyesi

Zâviye ile ilgili belgelerde Bursevî Mehmed Efendi Zâviyesi'nin İlbasan'da hangi mahallede olduğuna dair bilgi verilmemektedir. Aynı şahıs tarafından inşa ettirilen caminin Pervin Ağa Mahallesi'nde olduğu bilinmektedir<sup>59</sup>. Muhtemelen zâviye de Pervin Ağa Mahallesi'nde caminin yakınında, belki de bitişiğinde bulunuyordu. Zâviyenin bânisi olarak belgelerde Bursevî Mehmed Efendi gösterilmektedir<sup>60</sup>. Bursevî Mehmed Efendi, Celvetîye meşayihinden olup 1188 H/1774 M'de vefat eden Mustafa Efendi'nin babasıdır<sup>61</sup>. O halde

<sup>55</sup> VAD. no. 1185, s. 95.

<sup>56</sup> VAD. no. 1208, s. 121.

<sup>57</sup> VAD. no.1208, s. 121.

<sup>58</sup> VAD. no. 1185, s. 97, 25 R. evvel 1176/14 Ekim 1762 ve 27 Ramazan 1176/11 Nisan 1763 tarihli berât sûretleri.

<sup>59</sup> VAD. no. 1185, s. 95.

<sup>60</sup> VAD. no. 1185, s. 107; no. 1172, s. 293, 294.

<sup>61</sup> Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, IV., s. 444.

Bursavî Mehmed Efendi, XVIII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış bir mutasavvıftır. Bu tarikat yapısı ile ilgili ilk belgelerin XVIII. yüzyıl ortalarında görülme-ye başlandığına bakılırsa, zâviyenin bu yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği söylenebilir.

Bursevî Mehmed Efendi için “*Hulefâ-yı Halvetiye*”den dendiğine göre bu zâviye, Halvetîler'e ait bir yapı idi<sup>62</sup>.

## 6. Çelebi Şeyh Zâviyesi

Çelebi Şeyh Zâviyesi, İlbasan'da bulunduğu mahalle belirtilmeden bir berât sûretinde geçmekte<sup>63</sup>, ancak Çelebi Şeyh'in kimliği hakkında bilgi verilmemektedir.

Çelebi Şeyh, Şeyhî Mehmed Efendi'ye göre Bayramîye Tarikatı şeyhidir<sup>64</sup>. O, Bolulu Çelebi lâkabıyla anılan Mehmed Muhyiddin Efendi'yi yetiştirmiştir<sup>65</sup>. Bolulu Çelebi 906 H/1500 M'de vefat ettiğine göre Şeyh Çelebi, XV. yüzyılda yaşamış bir mutasavvıf olmaktadır. Zâviyenin onun adına yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi, İlbasan'da Çelebi Efendi Kabri'nin ziyaretgâh olduğuna işaret etmektedir<sup>66</sup>. Öyle ise, İlbasan'daki Çelebi Şeyh Zâviyesi, Çelebi Efendi Kabri'nin yanına XV. yüzyılın sonlarına doğru inşa edilmiş bir Bayramîye Tekkesi'dir.

Çelebi Şeyh Zâviyesi'ne dair bir berât sûreti tespit edilmiştir. Buna göre Şeyh Mahmud b. Merzûk'tan boşalan şeyhlik ve zâviyedârlığa büyük oğlu es-Seyyid Feyzullah Halife atanmıştır<sup>67</sup>.

## 7. Hacı Hasan Tekkesi

İlbasan'da Kule Mahallesi'nde bulunan Hacı Hasan Tekkesi'nden Evliya Çelebi, hânkah olarak bahsetmektedir<sup>68</sup>. Tekke 16 R. evvel 1179/2 Eylül 1765 tarihli bir belgeden Hacı Hasan b. Karagöz tarafından inşa ettirildiği anlaşılan caminin hariminde beş adet hücreden meydana geliyordu. Bu sırada Halvetîler'in elinde bulunduğu belgede işaret edilmektedir<sup>69</sup>. Evliya Çelebi

<sup>62</sup> VAD. no. 1165, s. 5; no. 1185, s. 115.

<sup>63</sup> VAD. no. 1185, s. 102.

<sup>64</sup> *Vekayii'l-Fudalâ*, I., s. 55.

<sup>65</sup> Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III., s. 362.

<sup>66</sup> *Seyahatnâme*, VIII., s. 227-228.

<sup>67</sup> VAD. no. 1185, s. 102.

<sup>68</sup> *Seyahatnâme*, VIII., İstanbul 1928, s. 721.

<sup>69</sup> VAD. no. 652, s. 87, sıra: 160.

de halk arasına karışmayan dervişlerin bu tekkede çile çıkardıklarını ve sürekli zikirle meşgul olduklarını yazmaktadır. Şu halde XVII. yüzyılda bile Hacı Hasan Tekkesi, Halvetîler'in elinde bulunuyordu.

Evliya Çelebi'nin İlbasan'ı ziyareti sırasında mevcut olduğuna göre, Hacı Hasan Tekkesi en geç XVII. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olmalıdır. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde de faal bir zâviye idi<sup>70</sup>.

### 8. Hacı İbrahim Demir Ağa Zâviyesi

İlbasan şehri Ebubekir Çelebi Mahallesi sâkinlerinden el-Hâc İbrahim Demir Ağa'nın 5 Şevval 1159/21 Ekim 1749'da tescil ettirdiği vakfiyedeki bilgilerden tespit edilen Hacı İbrahim Demir Ağa Zâviyesi, Kalenderîye Mahallesi'nde idi<sup>71</sup>.

El-Hâc İbrahim Demir Ağa, Kalenderîye Mahallesi'ndeki zâviyesi için onu onbir yani % 10 akçe hesabı üzere "istirbâh"a verilmesi için yüzsekiz bin akçeyi vakfetmiştir. Zâviye şeyhi, mütevelliliğini yapacağı bu paranın nemasından yevmiye olarak üç akçe alacak, bunun karşılığında zâviyede sâkin olan talebeye sabah namazından sonra Kur'ân okutacak, sevâbını vâkıfın rûhuna hediye edecektir. Yine nemadan yevmiye dört akçe alacak, öğle namazından sonra tefsir, hadis gibi ilimleri talebeye dersiâm olarak okutacaktır. Bu bilgilerden, Hacı İbrahim Demir Ağa Zâviyesi'nin medrese gibi kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Vakfiyeden zâviyenin birçok odası ile bir mescidinin bulunduğu ve bu yapıların ihata duvarı ile çevrilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Zâviyede ayrıca yemek yapılan bir mutfak bölümü mevcut idi.

19 R. âhir 1244/29 Ekim 1828'de vakfa müteveli tayini<sup>72</sup> yapıldığına bakılırsa, zâviye XIX. yüzyıl başlarında faal durumda idi.

### 9. Hünkâr Camii Tekkesi

İlbasan'da Evliya Çelebi'nin eserinde zikrettiği bir tasavvuf yapısı da Hünkâr Camii Tekkesi'dir. İlbasan'daki Hünkâr İmâreti<sup>73</sup> de bu tekkenin bir ünitesi durumunda olmalıdır.

<sup>70</sup> VAD. no. 1172, s. 293, 296.

<sup>71</sup> VAD. no. 624, s. 405-406.

<sup>72</sup> VAD. no. 1172, s. 300.

<sup>73</sup> Seyahatnâme, VIII., s. 721-722.

Hünkâr deyimi bilindiği üzere, padişahları ifade etmek için kullanılırdı<sup>74</sup>. Öyle ise bu tekke bir Osmanlı padişahı tarafından inşa edilmiştir. Belgelerde çok sık olarak İlbasan'da Kale içinde Fâtiḥ Sultan Mehmed Hân'ın inşa ettirdiği camiden bahsedilmektedir<sup>75</sup>. Ayrıca Fâtiḥ'in bu cami bitişiğinde bir de mektebi vardı<sup>76</sup>. Hünkâr Tekkesi de Fâtiḥ Sultan Mehmed Camii'nin bitişiğinde olmalıdır. Ayrıca Evliya Çelebi, İlbasan'da Hünkâr İmâreti'nin bulunduğunu kaydetmektedir<sup>77</sup>. Şu halde Hünkâr Tekkesi, cami, mektep, imâret ve derviş hücrelerinden meydana gelen bir manzûme idi. Ancak XVII. yüzyıldan sonraki belgelerde tekmeden söz edilmemektedir. 1183 H/1769 M'de cami görevlileri arasında bir müderris bulunmaktadır<sup>78</sup>. Muhtemelen derviş hücreleri XVII. yüzyıldan sonra medrese olarak kullanılmaya başlanmıştır.

### 10. Hünkârâbâd Zâviye ve Türbesi

Hünkârâbâd Zâviyesi, İlbasan şehrinin kenarında Hünkârâbâd adı verilen yerde idi. Zâviyeye türbedâr tayin edildiğine bakılırsa<sup>79</sup>, bu tarikat yapısında bir de türbe bulunuyordu. Ancak türbenin kime ait olduğu belirlenememiştir. Zâviye ile ilgili yazışmalara XIX. yüzyılın başlarında rastlandığına göre, zâviye XVIII. yüzyıl sonlarında inşa edilmiş olmalıdır. Bânisine dair şimdilik bilgiye rastlanmamıştır.

Hünkârâbâd Zâviyesi, bulunduğu yerin adından da anlaşılacağı üzere bağlık, bahçelik, bakımlı bir mevkide bulunuyordu. Zâviyenin yakınında vakıf tarlaları vardı. Türbedârların ücretleri buradan hasıl olan mahsulden veriliyordu<sup>80</sup>.

### 11. İbrahim Efendi Hânkah ve Zâviyesi

İlbasan'ın Keyvanîye Mahallesi'nde kimliği tespit edilemeyen İbrahim Efendi adlı bir hayır sahibinin inşa ettirdiği bir hânkah vardı. Hânkah, bilindiği üzere Farsça'da tekke anlamına gelmektedir. Bu tür tarikat yapıları, bir şeyhe bağlı olan tekke ve zâviyelerin merkezi durumunda olma özelliğine sahip

<sup>74</sup> Mehmet Zeki Pakalın, "Hünkâr", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I., İstanbul 1993, s. 867.

<sup>75</sup> VAD. no. 1185, s. 110, 113; no. 1172, s. 300.

<sup>76</sup> VAD. no. 1206, s. 17; no. 1174, s. 18; no. 1172, s. 294.

<sup>77</sup> Aynı yer.

<sup>78</sup> VAD. no. 1185, s. 103.

<sup>79</sup> VAD. no. 1172, s. 293, 295.

<sup>80</sup> VAD. no. 1172, s. 299.

idi<sup>81</sup>.

İlbasan'daki İbrahim Efendi Hânkahı'nın hangi tarikatın merkezi olduğu tespit edilememiştir. Hânkah'ın içinde sonradan yaptırılan bir de zâviye bulunuyordu. Bu nedenle berât sûretinde “*eshâb-ı hayrâtın binâ eylediği zâviye*”<sup>82</sup> denmekte, ancak, zâviyenin bânisine işaret edilmemektedir. Evliya Çelebi'de adı geçmediğine göre, XVII. yüzyıldan sonra inşa edilmiş olmalıdır. XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren hânkaha imam ve şeyh atamaları düzenli olarak yapılmıştır<sup>83</sup>.

## 12. Kara Ahmed Bey Zâviyesi

İlbasan şehrinin Çavuşlu Mahallesi'nde, Kara Ahmed Bey adlı bir hayır sahibi tarafından inşa ettirildiği, berât sûretlerinden anlaşılmaktadır.

Kara Ahmed Bey Zâviyesi'ne şeyh atanması ile ilgili ilk belgelerin XIX. yüzyılın ilk çeyreğine ait olduğuna rastlandığına bakılırsa<sup>84</sup>, zâviyenin XVIII. yüzyılın sonlarında inşa edildiği tahmin edilebilir.

## 13. Kudret Dede Tekkesi

İlbasan'da Muhzır Hüseyin Mahallesi'nde gösterilen Kudret Dede Tekkesi'nin kimin tarafından ve ne zaman inşa ettirildiği şimdilik tespit edilememiştir. 1112 H/1700 M tarihinde vakfına mütevellî tayin edildiğine bakılırsa<sup>85</sup>, muhtemelen XVIII. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilmiştir.

## 14. Mustafa ve İbrahim Dede Zâviyesi

İlbasan'a yarım saat mesâfedeki Hacılar Çeşmesi denen mevkide, Bektaşî Mustafa Dede ile İbrahim Dede tarafından Tepedelenli Ali Paşa'nın izniyle inşa edilmiştir<sup>86</sup>. Evâil-i Şaban 1226/Ağustos sonları 1811'de bu iki zâtın zâviyedâr olarak zâviyeye müştereken atanmalarını bir arzuhalle Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı postnişini talep etmiştir<sup>87</sup>. Daha sonraki yazışmalardan bunların zâviyedâr olarak atandıkları anlaşılmaktadır<sup>88</sup>.

<sup>81</sup> Mehmet Zeki Pakalın, “Hanikah”, *aynı eser*, I., s. 730-731.

<sup>82</sup> VAD. no. 1185, s. 117.

<sup>83</sup> VAD. no. 1185, s. 96, 102, 114, 117; no. 1172, s. 298.

<sup>84</sup> VAD. no. 1172, s. 294, 295.

<sup>85</sup> VAD. no. 1208, s. 28.

<sup>86</sup> BOA. CE. no. 19414.

<sup>87</sup> BOA. CE. no. 8760.

<sup>88</sup> BOA. CE. no. 19414

Osmanlı Devleti, 1826 yılında Yeniçeri Ordusu'nu ortadan kaldırıp Bektaşî tekkelerini kapatma kararı alınca<sup>89</sup>, “*muhdes*” Bektaşî Tekkesi olduğu gerekçesi ile İlbasan'daki Mustafa ve İbrahim Dede Zâviyesi yıktırılmış ve Mustafa Dede ile İbrahim Dede'nin zâviyedârlığı iptal edilmiştir<sup>90</sup>.

Mustafa ve İbrahim Dede Zâviyesi'nin gayrimenkulleri de vardı. Bunlardan yirmi üç dönüm “*arazî-yi mîrîler*” ile bir kıta bağ, bir dönüm zâviye yeri ve otuz üç adet zeytin ağacı, devlet tarafından zabtedilmiştir. Bunlar daha sonra satışa çıkarılmış, İlbasan ulemâsından Şeyhülislâm-zâde Mehmed Emin Efendi tarafından 1247 H/1831 M'de yedi bin beş yüz kuruşa satın alınmıştır<sup>91</sup>. Böylece zâviye tamamen ortadan kaldırılmıştır.

### 15. Rabia Hatun Zâviyesi

Rabia Hatun Zâviyesi, İlbasan şehri içinde Sipahi Kurre Mahallesi'nde bulunuyordu<sup>92</sup>. Zâviyeyi Ayakbasan-zâde Mustafa Efendi'nin kızı Rabia Hatun'un inşa ettirdiği, evâil-i C. âhir 1103/Şubat ortaları 1692 tarihli vakfiyesinden anlaşılmaktadır<sup>93</sup>. Rabia Hatun, zâviyenin yanında bir de cami inşa ettirmiştir<sup>94</sup>. Bu nedenle belgelerde “*Rabia bt. Ayakbasan-zâde Mustafa Efendi Zâviyesi Camii*”<sup>95</sup> olarak geçmektedir.

Rabia Hatun yukarıda değinilen vakfiyesi ile zâviye için doksan bin akçe vakfetmiş; bu paranın onu on-bir (% 10) akçe hesabı üzere istirbâha verilmesini şart olarak koymuştur. Zâviyede görev yapanların ücretlerinin paranın nema-sından verilmesini istemiştir. Rabia Hatun hayatta olduğu sürece nemadan günde iki akçe alacak, “*Namaz-ı Berât ve İdîn gecelerinde*” yemek pişirtip fakirlere yedirecektir. Kendisi vefat edince, günde on iki akçe nemadan ayrılacak, yukarıda söylenen mübârek gecelerde zâviyede kalan dervişlere helva pişirilip yedirilecektir. Zâviyenin bakım ve onarımı için günde bir akçe ayrılacak, gerektiğinde bu iş için toplanan bu para harcanacaktır.

Rabia Hatun, her sene zâviye içinde kalanlardan birisinin “*Mevlûd-ı Şerîf kırâat*” eylemesini, zâviyede kalan dervişlerin de “*duâ ve senâ*” eylemelerini şartları arasına koymuştur.

<sup>89</sup> BOA. CE. no. 10764.

<sup>90</sup> BOA. CE. no. 19414.

<sup>91</sup> BOA. Hatt-ı Hümayûn, no. 21953.

<sup>92</sup> BOA. CE. no. 20342.

<sup>93</sup> VAD. no. 632, s. 245, sıra: 246.

<sup>94</sup> BOA. CE. no. 11346.

<sup>95</sup> VAD. no. 1185, s. 111.



Rabia Hatun mütevelliliği, vefatına kadar Osman Çelebi ibn Hâris'e, onun vefatından sonra ise kendi evlâdına şart koşturmuştur. Vakfiyedeki şartlar doğrultusunda mütevellilerin evlâttan olmasına dikkat edildiği belgelerden anlaşılmaktadır<sup>96</sup>. Vakfiyede zikredilen görevlilerin atamaları zâviyenin şeyhine bırakılmıştır. Ancak berât sûretlerinde şeyhin adı geçmemekte, mütevellî veya İlbasan nâibinin arzıyla zaviyedeki görevlilerin atamalarının yapıldığı anlaşılmaktadır<sup>97</sup>.

Rabia Hatun Zâviyesi'nin hangi tarikata bağlı dervişler tarafından kullanıldığı şimdilik belirlenememiştir.

## 16. Sinan Paşa Hânkahı

Sinan Paşa Hânkahı<sup>98</sup>, İlbasan'da Kale içinde olup, Rumeli Beylerbeyi Sinaneddin Yusuf Paşa tarafından, Rumeli beylerbeyliği sırasında 1502'de inşa ettirilmiştir<sup>99</sup>. Hânkahın zengin vakıfları vardı<sup>100</sup>.

Sinan Paşa Hânkahı, cami, zâviye, imâret ve mektepten meydana gelen bir manzûme idi<sup>101</sup>. Camiden ayrı olarak zâviyenin “*derûnunda*” bir de mescit bulunuyordu<sup>102</sup>. Mescitte imam dışında müezzin de görev yapıyordu<sup>103</sup>.

Vakfiyede zâviye olarak geçen tasavvuf yapısı<sup>104</sup> daha sonraki belgelerde bazen zâviye<sup>105</sup> bazen de *tekke* şeklinde zikredilmektedir<sup>106</sup>. İmâretin sürekli hizmet verdiği, buraya aşçıların atanmasından anlaşılmaktadır<sup>107</sup>.

Dârüttalim olarak inşa edilen eğitim yuvası<sup>108</sup>, belgelerde “*Gazi Sinan Mektebi*”<sup>109</sup> ve “*muallimhâne*”<sup>110</sup> şeklinde de geçmektedir. Evliya Çelebi, manzûme- de bir de “*Emîr Sultanlarının Türbesi*”nin bulunduğunu yazmaktadır<sup>111</sup>. Öyle

<sup>96</sup> BOA. CE. no. 26007; VAD. no. 1185, s. 101, 116.

<sup>97</sup> BOA. CE. no. 10319; VAD. no. 1185, s. 115, 118; no. 1172, s. 294, 296.

<sup>98</sup> VAD. no. 1208, s. 94.

<sup>99</sup> Kiel, *aynı madde*, s. 80.

<sup>100</sup> BOA. *Mühimme*, no. 6, hüküm: 648.

<sup>101</sup> Evliya Çelebi, *aynı eser*, s. 384.

<sup>102</sup> VAD. no. 1198, s. 3; no. 1196, s. 11.

<sup>103</sup> BOA. CE. no. 18578.

<sup>104</sup> M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952, s. 450-451.

<sup>105</sup> BOA. CE. no. 25658; no. 32723; BOA. İbnülemin Evkaf, no. 4172.

<sup>106</sup> VAD. no. 1208, s. 123; no. 1198, s. 3.

<sup>107</sup> VAD. no. 1208, s. 47, 94; no. 1206, s. 13.

<sup>108</sup> Gökbilgin, *aynı yer*.

<sup>109</sup> VAD. no. 1221, s. 16.

<sup>110</sup> VAD. no. 1185, s. 98.

<sup>111</sup> *Aynı eser*, s. 729.

ise bu türbede Molla İlâhî'nin halifesi Şemseddin Ahmed Buharî'ye<sup>112</sup> bağlı şeyhlerin kabirleri bulunuyordu.

Sinan Paşa Zâviyesi, başlangıçta Nakşebendîye tarikatından olan mutasavvıflara tahsis edilmiş bir tarikat yapısı idi. Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda burada çok sayıda Halvetîye dervişinin kaldığını haber vermektedir. Öyle ise daha sonra Halvetîler'in eline geçmiştir. Tekke, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde bile Halvetîye'ye ait olup<sup>113</sup>, İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Dergâhı'na bağlı idi<sup>114</sup>.

### 17. Sipah Ağası Tekkesi

İlbasan'da bulunduğu Evliya Çelebi tarafından işaret edilen Sipah Ağası Tekkesi<sup>115</sup>, belgelerde geçmemektedir. XVII. yüzyıldan sonra yıkılmış veya isim değiştirmiş olmalıdır.

### 18. Şeyh Yakub Tekke ve Türbesi

İlbasan şehrinde Benli Hasan Mahallesi'nde bulunan Şeyh Yakub Zâviyesi, Sadîye tarikatından Yakovalı Şeyh Süleyman'ın halifelerinden Şeyh Yakub Halife tarafından inşa ettirilmiştir<sup>116</sup>. Tekkeye şeyhten başka bir de türbedârın atanması, bu tarikat yapısının bünyesinde türbe bölümünün bulunduğu işaret etmektedir. 3 R. evvel 1246/22 Ağustos 1830 tarihli bir berâtta Şeyh Yakup Efendi'nin türbede medfun olduğu kaydı bulunmaktadır<sup>117</sup>. Şu halde tekkenin bânisi Şeyh Yakub Halife, daha sağlığında burada kendisi için bir de türbe yaptırmıştır. Yukarıdaki belgede İbrahim Paşa'nın, bu türbede "*ikâd-ı kanâdîl*" yani kandil yakılması için İlbasan sancağı Deveci kazasında "*mâlik ve mutasarrıf olduğu*" Kinasla köyünden elde edilen mahsulün öşrünü 1219 H/1804 M'de tekkeye vakfettiği kaydedilmiş ve kandiller yakılmaya başlanmıştır. Türbede kandil yakılması için 1804'te vakıf kurulduğuna ve tekke ile türbenin bânisinin ölmesi üzerine 5 C. âhir 1233/12 Şubat 1818'de oğlu eş-Şeyh Hasan Halife'nin şeyh ve türbedâr olarak atandığına göre, tekke ve türbe XVIII. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilmiştir.

Şeyh Yakup Halife'nin Sadîye tarikatının halifesi olduğuna bakılırsa, tekke Sadîye Tarikatı müntesiplerinin elinde bulunuyordu. Tekkeye Şeyh Yahya'nın

<sup>112</sup> Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, II., İstanbul. 1279, s. 534, 587-592.

<sup>113</sup> BOA. CE. no. 18037.

<sup>114</sup> BOA. CE. no. 29418.

<sup>115</sup> *Seyahatnâme*, VIII., s. 719.

<sup>116</sup> VAD. no. 1172, s. 297.

<sup>117</sup> VAD. no. 1172, s. 301.

soyundan gelenlerin atandığı berât sûretinden anlaşılmaktadır<sup>118</sup>. Öyle ise bu yapı, daha sonra Sadîye Tekkesi olarak işlevini sürdürmeye devam etmiştir.

### 19. Yahya Bey Zâviyesi

Yahya Bey Zâviyesi, İlbasan'ın Dülger Hüseyin Mahallesi'nde idi. Bânisi Yahya Bey'in kimliğini belirleyecek bilgi şimdilik bulunamamıştır. XVIII. yüzyılın ortalarında zâviyeye atamaları yapıldığına göre, binanın bu yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği söylenebilir.

Yahya Bey Zâviyesi, farklı tarikatların değişik zamanlarda elinde bulundurduğu bir yapı idi. 4 R. evvel 1183/28 Nisan 1770'te zâviyedârı eş-Şeyh Halil b. Ebulkasım bilâveled ölünce, kardeşinin oğlu, "*hulefâ-yı Halvetîye'den*" Musa b. İbrahim yerine atanmıştır<sup>119</sup>. Bu durumda Yahya Bey Zâviyesi, Halvetîler'in elinde bulunuyordu. Musa'nın görevden ayrılması üzerine "*Kadirîye'den*" eş-Şeyh Beşir b. Zeynelâbidin Halife, 28 C. evvel 1201/18Mart 1787'de zâviyedâr olmuştur<sup>120</sup>.

Zâviyenin XVIII. yüzyılın sonlarına dek Kadirîye tarikatından olan zâviyedârların elinde kaldığı, buraya yapılan atamalardan anlaşılmaktadır<sup>121</sup>.

Yahya Bey Zâviyesi'nin bitişiğinde bir de kabristan bulunuyordu<sup>122</sup>. Bunun zâviyeye ait olduğuna dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

### 21. Uşşâkî Behram Efendi Tekkesi

Uşşâkî Behram Efendi Tekkesi, İlbasan'da Keyvanîye Mahallesi'nde sâkin Şeyh Behram Efendi tarafından adı geçen mahallede inşa ettirilmiş ve evâil-i C. âhir 1125/Haziran sonları 1713 tarihli bir vakfiye ile vakıflara tahsis edilmiştir<sup>123</sup>. Şu halde tekke, 1700'lerin başında yaptırılmıştır.

Behram Efendi, ihata duvarıyla çevrili hariciyesi tekkeli, dahiliyesinde bir bab kilerli evi ile bitişiğindeki bahçeyi içine alan mülk menziline, Uşşâkî tarikatının müritlerine tekke olarak tahsis etmiştir.

Vakfiyenin tescilinden kısa süre sonra tekkeye şeyh ataması yapılmıştır<sup>124</sup>. Şu

<sup>118</sup> VAD. no. 1172, s. 299.

<sup>119</sup> VAD. no. 1185, s. 103.

<sup>120</sup> VAD. no. 1185, s. 103.

<sup>121</sup> VAD. no. 1185, s. 114, 116.

<sup>122</sup> VAD. no. 1185, s. 112.

<sup>123</sup> VAD. no. 623, s. 188, sıra: 185.

<sup>124</sup> VAD. no. 1208, s. 75, 120.

halde zâviye, vakfiyenin düzenlenmesinden hemen sonra kullanılmaya başlanmıştır.

### III. TÜRBELER VE ZİYARETGÂHLAR

İlbasan şehri, Balkanlar'da türbe ve ziyaretgâhları ile de ünlü bir Osmanlı kenti idi. Bazı ulu kişiler adına ya türbe veya kabir inşa edilmiş, ya da kabri olmayanlar adına ziyaretgâhlar düzenlenmiştir.

Ziyaretgâhların çevresi ağaçlandırılarak eğlence yeri haline getirilmiş; inşa edilen sosyal tesisler, yılın belli günlerinde oraya toplananlara hizmet vermiştir. Nitekim şehrin güneyinde, Uşkombi nehri kenarında, Cebelü'l-Himme'nin kabri çevresi, oldukça bakımlı idi. İlbasan ile çevre köy ve kasabalardan gelen halk, Nevruz günü burada toplanır, kurulan panayırda eğlenirdi. Evliya Çelebi, diğer hayır kurumlarının çevresini de ağaçların kapladığını anlatmaktadır<sup>125</sup>.

Türbelerin bir kısmı belgelerde zâviye ile birlikte zikredilmektedir. Bu şekilde iki türbe bulunmaktadır: Şeyh Yakub Tekke ve Türbesi ile Hünkârâbâd Zâviye ve Türbesi, içinde bulunduğu zâviye ile aynı başlık altında incelenmiştir.

İlbasan'da isimleri tespit edilen türbelerle kabir ve ziyaretgâhlar, aşağıda alfabetik sıraya konarak verilecektir.

#### 1. Cebel-i Elheme Ziyaretgâhı

İlbasan şehrinin yakınında, XVII. yüzyılda Bozeşek de denilen Büzürk Seng adı verilen mesiregâhta Cebel-i Elheme'nin adı ile anılan ziyaretgâh bulunuyordu. Evliya Çelebi bu zatın Arnavudlar'ın atası ve eshaptan olduğunu söylemektedir<sup>126</sup>. Ona hürmet edildiğinden çevresinin mesiregâh haline getirildiği görülmektedir. Yine Evliya Çelebi, Arnavutlar'ın Nevruz günü burada toplanıp eğlendiklerini yazmaktadır<sup>127</sup>.

#### 2. Çelebi Efendi Kabri

Çelebi Efendi Kabri'nin İlbasan Kalesi'ne ait hendeğin dışında olduğunu Evliya Çelebi yazmış ve mezar taşında yazılı olan şiiirleri eserine almış, ancak Çe-

<sup>125</sup> *Seyahatnâme*, VIII., s. 726-727.

<sup>126</sup> *Seyahatnâme*, (Yay. Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), II., İstanbul 1999, s. 58; *Seyahatnâme*, (Yay. Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff), VII., İstanbul 2003, s. 274.

<sup>127</sup> *Seyahatnâme*, VIII., s. 726-730.

lebi Efendi Kabri'nde yatanın kimliğine dair bilgi vermemiştir<sup>128</sup>. İlbasan'da adına zâviye inşa ettirildiğine daha önce değinilen Çelebi Şeyh, XV. yüzyılda yaşamış Bayramîye Tarikatı meşâyihindendir. Öyle ise Çelebi Efendi, İlbasan kurulduktan hemen sonra buraya gelip yerleşmiş bir Türk mutasavvıfıdır.

### 3. Dede Maksûd Ziyareti

İlbasan'da bulunan bir diğer ziyaretgâh da Evliya Çelebi'ye göre Dede Maksûd'un adını taşımaktadır<sup>129</sup>. Ona göre Dede Maksûd'un kabri, İlbasan'da Fâtih Sultan Mehmed zamanından beri mevcuttur.

Hulvî, Dede Maksûd'u "*Şeyh Maksûd Dede*" olarak eserine almıştır<sup>130</sup>. Ona göre, Tokat'ta doğan Şeyh Maksûd Dede, medrese eğitimi almamış, ancak Şeyh Habîb-i Karamanî'ye intisap ederek tasavvuf yolunda ilerlemiş bir Halvetîye şeyhidir. Rumeli'de Siroz kasabasında hilâfetle görevlendirilmiş, burada uzun bir süre Halvetîye'den Şeyh Sünbül Efendi adına faaliyette bulunmuştur. Şeyh Maksûd Dede Siroz'da 970 H/1562 M'de vefat etmiştir. Bu durumda onun Fâtih devrinde vefat etmesi mümkün görülmemektedir.

Balkanlar'da şöhreti geniş alanlara yayıldığı anlaşılan Dede Maksûd'un İlbasan halkı üzerinde büyük etkisinin olduğu, adına ziyaretgâh düzenlenmesinden anlaşılmaktadır.

### 4. Sırrî-yi Semerkandî Merkadi

Sırrî-yi Semerkandî Merkadi, İlbasan'da bulunuyordu. 25 Muharrem 1185/10 Mayıs 1771 ve 22 R. âhir 1214/23 Eylül 1799 tarihli iki türbedâr berâti sûretinde "*Sırrî-yi Semerkandî kuddise sırruhül'-azîz*"<sup>131</sup> dendiğine göre Semerkant kökenli büyük bir mutasavvıfın kabri idi. Buraya 22 C. âhir 1189/21 Ağustos 1775'te yapılan üçüncü türbedâr ataması<sup>132</sup> dışında herhangi bir bilgi bulunamadığından, bu zatın hangi tarikata mensup olduğu tespit edilememiştir.

### 5. Şehrî Efendi Türbesi

Şehrî Efendi Türbesi, İlbasan şehrinde bulunuyordu. Şehrî Efendi Türbesi'nin belgelerde hangi tarikatın şeyhine ait olduğuna dair kayda rastlanmamış-

<sup>128</sup> *Seyahatnâme*, VIII., s. 724-728.

<sup>129</sup> *Seyahatnâme*, VIII., s. 729.

<sup>130</sup> *Lemezât*, Dügümlü Baba Kütüphanesi, no. 565, vr. 173a-173b.

<sup>131</sup> VAD. no. 1185, s. 105, 117.

<sup>132</sup> VAD. no. 1185, s. 105.

tır. Bununla ilgili belirlenen belgenin tarihi R. evvel 1144/Eylül 1731'dir<sup>133</sup>. Öyle ise Şehrî Efendi XVII. yüzyılda yaşamış bir mutasavvıftır. Şeyhî Mehmed Efendi'ye göre Şehrî, Bahçıvan-zâde demekle meşhur İstanbullu Derviş Ali'dir. Musikişinas bir ilim adamı olan Şehrî, Halvetîye meşâyihinden Ümmî Sinan-zâde Hasan Efendi'ye mürit olup ona hizmette bulunduktan sonra, 1114 H/1702 M'de vefat etmiştir<sup>134</sup>. Mehmed Süreyya da çok kısa olarak onun Halvetîye tarikatından, musikişinas ve şair olduğuna ve 1114 H/1702 M'de vefat ettiğine işaret etmiştir<sup>135</sup>. Ayrıca *Safâyî Tezkiresi* ile *Mehmed Tezkiresi*'nde, Şehrî'nin Ümmî Sinan-zâde Ced Hasan Efendi'den etkilendiğine dair kayıt bulunmaktadır<sup>136</sup>.

Kaynaklarda Şehrî'nin ölüm yeri belirtilmemektedir. Türbesi İlbasan'da bulunduğu göre, bu kentte bir süre kalıp burada vefat etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Şeyhi Ümmî Sinan-zâde Hasan Efendi, Halvetîye'nin Sinanîye şubesinden musikişinâs ve âlim bir mutasavvıf olup, değişik yerlere halifelerini göndererek Sinanîye'yi yayma yönüne gitmiştir<sup>137</sup>. Şehrî Efendi'nin de şeyhi tarafından İlbasan'a gönderilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

## 6. Şeyh İlham Sultan Ziyareti

Şeyh İlham Sultan Ziyareti'ni Evliya Çelebi, İlbasan'da göstermektedir<sup>138</sup>. Atâî'nin "*eş-Şeyh Mehmed İlhamî*" olarak tanıttığı bir mutasavvıf vardır ki, Siroz şehrinde doğmuş, İstanbul'a tahsil için gitmiştir. Daha sonra Kahire'ye gidip Şeyh İbrahim Gülşenî'nin âsitânesinde kalmış, Gülşenî'den tarikat yolunu öğrenmiştir. Daha sonra İstanbul'a dönmüş, Tercüman Camii'nde imam-hatiplik, caminin zâviyesinde ise şeyhlik yapmıştır. Burada *Mesnevî* dersleri de veren İlhamî, döneminde aziz bir kişi olarak tanınıyordu. İlhamî mahlası ile şiir de yazmıştır. 980 H/ 1572 M'de İstanbul'da vefat etmiştir<sup>139</sup>. İlbasan'daki Şeyh İlham Sultan Ziyareti'ne Sirozlu bu Gülşenîye Tarikatı şeyhinin adı verilmiş olmalıdır. Öyle ise o, Balkanlar'da tanınmış bir Gülşenî şeyhi idi.

<sup>133</sup> VAD. no. 1200, s. 6.

<sup>134</sup> *Vekayü'l-Fudalâ*, I., s. 242.

<sup>135</sup> *Sicill-i Osmanî*, III., s. 179.

<sup>136</sup> Bu eserlerdeki bilgilere dayanarak Necdet Yılmaz Şehrî hakkında açıklamalarda bulunmaktadır. Bkz. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, s. 145.

<sup>137</sup> Yılmaz, *aynı eser*, s. 144, 148-150, 227, 248, 281, 460.

<sup>138</sup> *Seyahatnâme*, VIII., s. 729.

<sup>139</sup> *Zeyl-i Şakaik*, (Yay. Haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 208.

## 7. Şühedâ Türbesi

İlbasan şehri içinde gösterilen Şühedâ Türbesi'nin mahallesi şimdilik belirlenmemiştir. 7 Şevval 1211 / 6 Nisan 1797'de türbedâr tayini<sup>140</sup> dışında türbe ile ilgili belgeye de rastlanmamıştır. Çoğul eki ile anıldığına göre, çok sayıda şehidin yattığı bir türbe olmalıdır.

### SONUÇ

İlbasan XV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti tarafından Arnavutluk'un merkezi olarak kabul edilen bir mevkiye kuruldu. Arnavutluk halkını Osmanlı idaresine ısındıracak şekilde burada yapılanmaya gidildi. Bu nedenle XV. yüzyılın ikinci yarısında kente mutasavvıflar yerleşmeye başlayarak İlbasan halkı üzerinde etkili oldular. İlbasan, tarikatların yoğun çalışmaları sonucu huzur ve sükûnun hakim olduğu bir Osmanlı kenti haline geldi. Osmanlı Devleti'nin destek verdiği Sünnî tarikatların İlbasan'a ilgisi XIX. yüzyıla kadar sürdü.

Osmanlı Devleti, İlbasan'ı kurduğu andan itibaren burada Osmanlı siyasî görüşüne ters düşecek tarikatların teşkilatlanmasına hiçbir zaman izin vermedi. Bu nedenle Safevî Tarikatı İlbasan'da hiç görülmedi. Hattâ Osmanlı toplumunda popüler tarikat olarak tanınan Bektaşîlik de, Safevîye'ye yakın söylemlerinden dolayı bu kentte yerini alamadı. Bektaşîlik, Arnavutluk'un 1912'de bağımsızlığını elde etmesinden hemen sonra, İlbasan'ı merkez yaparak Osmanlı Devleti'ne karşı tepkisini ortaya koymuş oldu.

<sup>140</sup> VAD. no. 1172, s. 293.